

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان:
The Comparative Study of Ritual and Cultural Symbols in the Landscaping of Persian and Chinese Gardens
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

مطالعه تطبیقی رمزهای آیینی و فرهنگی در منظرپردازی باغ‌های ایرانی و چینی

مهدی حقیقت‌بین*^۱، ساناز علیدوست ماسوله^۲

۱. استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۲. پژوهشگر دکتری معماری منظر، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۴/۰۹ تاریخ اصلاح: ۹۷/۱۰/۲۴ تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۱/۲۳ تاریخ انتشار: ۹۸/۰۸/۰۱

چکیده

بیان مسئله: سه عامل فرهنگ، آداب و رسوم و باورهای مذهبی مؤثرترین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تمدن‌های کهن از جمله ایران و چین بوده است. این مؤلفه‌ها در تمدن‌های مذکور به صورت‌های مختلف تجسم یافته و در تعریف هویت مکانی فضاهاى مختلف از جمله باغ‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. در این راستا انجام مطالعه تطبیقی جهت بررسی چگونگی تأثیر مفاهیم آیینی و فرهنگی در شکل‌گیری رمزها و فضاهاى کالبدی باغ‌سازی این دو تمدن مسئله اصلی این تحقیق است.

هدف: هدف اصلی این مقاله، شناخت رمزهای به‌کاررفته در ساختار کالبدی باغ‌های ایرانی (دوره اسلامی) و باغ‌های چینی (دوره‌های تائو و بودا) و چگونگی ارتباط آن با باورهای آیینی و فرهنگی این دو تمدن بوده است.

روش تحقیق: این پژوهش از گونه پژوهش‌های کیفی است که در مرحله جمع‌آوری اطلاعات از روش توصیفی-تحلیلی و تفسیری-تاریخی و در مرحله تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش استدلال منطقی بهره گرفته است. این مقاله با نگاهی لایه‌ای و با تمرکز بر تأثیر رمزهای برگرفته از باورهای مذهبی انجام شده است. در این راستا ابتدا به بررسی رمزها، انواع آن و چگونگی ظهور و نمایش عناصر نمادین در باغ‌سازی ایران و سپس چین پرداخته شده و با توجه به وجود ارتباط میان رمزهای استفاده شده با باورهای مذهبی تمدن و سازندگان آن، به مطالعه تطبیقی لایه‌های رمزگانی در باغ‌های ایران و چین پرداخته شده است.

نتیجه‌گیری: یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که با توجه به تفاوت‌های موجود در نگاه به طبیعت، ریشه‌های آیینی و فرهنگی، عوامل اقلیمی و تأثیر آن بر ظهور رمزهای عام و خاص، باغ‌های ایرانی و چینی از آغاز شکل‌گیری خود با روش‌های متفاوتی روبه‌رو بوده‌اند. چنین به نظر می‌رسد که باغ‌سازی چینی با رویکرد تقدیس طبیعت، از نمادها و نشانه‌هایی برای یادآوری قدرت‌ها و نیروهای نهفته در طبیعت و دنیا استفاده کرده است. درحالی‌که در باغ‌سازی ایرانی نمادها و نشانه‌ها در راستای نگاه آیه‌ای به طبیعت و در جهت یادآوری بهشت و قدرت خداوند در خلق طبیعت و دنیا است.

واژگان کلیدی: باغ ایرانی، باغ چینی، باورهای مذهبی، رمزها.

* نویسنده مسئول: ۰۹۱۲۲۴۹۱۱۵۳، haghghatbin@modares.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

تشکیل شده است. منظر باغ، شامل لایه‌های متنی مختلفی بوده که در لایه‌های طبیعی، مصنوع و انسانی قابل بررسی است. لایه‌های طبیعی و مصنوع، نظام آب، گیاه و خاک را شامل می‌شود و لایه انسانی مرتبط با سیاست، اقتصاد، اجتماع، فرهنگ و مذهب است. بدین ترتیب در میان لایه‌های متنی فرم باغ، لایه انسانی به عنوان مؤثرترین لایه در خوانش منظر باغ به حساب می‌آید و تأثیر خود را بر لایه‌های مصنوع و طبیعی و تعریف فرم باغ می‌گذارد. به بیان دیگر ارزش‌های مذهبی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بر لایه‌های مصنوع و طبیعی باغ تأثیرگذار است.

پیشینه تحقیق

در سال‌های گذشته (۱۳۹۳-۱۳۲۸) تحقیقات ارزنده‌ای در زمینه نمادپردازی در باغ ایرانی و به صورت مجزا در مورد باغ‌سازی ایرانی و باغ‌سازی سبک چینی، صورت گرفته است اما کمتر به بررسی عمیق و تأثیر باورهای مذهبی چین در باغ‌سازی این دوره پرداخته شده است که به برخی از آنها اشاره می‌شود: رساله دکتری «مهدی حقیقت‌بین» با عنوان «بررسی اصول طراحی و زیبایی‌شناسی باغ ایرانی در محورهای شاخص شهری (صفوی) و تأثیر آن بر خارج از ایران» به بررسی اصول طراحی و ویژگی‌های فضایی باغ ایرانی پرداخته است. «آزاده شاه‌چراغی» در کتاب «پارادایم‌های پردیس» در فصلی از کتاب به نظام معنایی در باغ ایرانی و به تأثیر فرهنگ و باورهای مذهبی در باغ پرداخته است. در کتاب «تاریخ مصور طراحی منظر» اثر «الیزابت بولتز» و «چیپ سالیوان»، به تبیین باغ‌سازی چینی در دوره‌های مختلف چین باستان پرداخته است. لیکن نمونه‌ای که به بررسی دقیق باغ‌سازی چینی از دیدگاه نمادشناسی فضایی و غیرفضایی پرداخته باشد، یافت نشده است.

سؤال تحقیق

در این پژوهش سؤال اصلی عبارت است از اینکه: چگونه مفاهیم آیینی و فرهنگی بر شکل‌گیری رمزها و فضاهای کالبدی باغ‌سازی تمدن ایران و چین تأثیر می‌گذارد؟

روش تحقیق

این پژوهش از گونه پژوهش‌های کیفی است که در مرحله جمع‌آوری اطلاعات از روش توصیفی-تحلیلی و تفسیری-تاریخی و در مرحله تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش استدلال منطقی بهره گرفته است. روند پژوهش حاضر، با تمرکز بر عوامل انسانی مرتبط با باورهای مذهبی، فرهنگی موجود

جایگاه طبیعت در تمدن‌های مختلف بر پایه باورها، اعتقادات و جهان‌بینی موجود در آنهاست و براساس ارزش‌های برگرفته از آن باورها با طبیعت خویش ارتباط برقرار می‌کنند (الیاده، ۱۳۷۵، ۱۱۱). لذا شناخت مفاهیم طبیعت و جایگاه آن در اعتقادات و فرهنگ جامعه حائز اهمیت است. در این میان به نظر می‌رسد که باغ‌سازان در ایران و چین در دوره‌های مختلف تاریخی برای ارتباط بیشتر انسان با طبیعت و یادآوری اهمیت احترام به آن از نمادهای گوناگونی بهره گرفته‌اند. هنرمندان باغ‌ساز ایرانی و چینی با علم و معرفت به جهان‌بینی دینی، تحولی عظیم در هنر باغ‌سازی زمان خود به وجود آوردند که این تغییرات هم در بخش عینی و هم در بخش ذهنی از نگاه نمادشناسی قابل بررسی است. باغ‌های ایران و چین با پیشینه اعتقادی آن، پاسخگوی بخش زیادی از نیازهای معنوی انسان بوده‌اند. هردو باغ، آفریننده ادراکی مشترک از احترام و ارتباط با طبیعت و از شکل بیان متفاوت برخوردار هستند. عناصر باغ‌ها به صورت نمادین، نشان‌دهنده فرهنگ‌های موجود در آن تمدن‌هاست و به واسطه همین باورهای عمیق و اعتقادات موجود در ذات آنها بر ادراک انسان تأثیرگذار است (شاه‌چراغی، ۱۳۸۸، ۷۸). باغ‌های ایران و چین در مواردی تفاوت‌ها و شباهت‌های ظاهری و معنایی دارند. هردو سبک باغ‌سازی به دلیل رابطه عمیق انسان با طبیعت و تعامل با باورهای مذهبی نسبت به سایر سبک‌های باغ‌سازی جهان به عنوان الگوهایی مؤثر و به نوعی باغ‌سازی متأثر از ایدئولوژی شناخته می‌شوند. از این‌رو در این مقاله نحوه نگرش ایدئولوژیک و مذهبی و اثرگذاری آن بر شکل‌گیری باغ‌ها، به عنوان معیار اصلی تطبیق در مقایسه باغ‌های چینی و ایرانی در نظر گرفته شد که هردو از ریشه‌های مذهبی و ایدئولوژیک برخوردار هستند.

یکی از رویکردهای بررسی و شناخت منظر و وجوه مختلف آن در میان رویکردهای مختلف، بهره‌گیری از رویکردهای معناشناختی است. در میان رویکردهای مختلف بررسی معنا، بهره‌گیری از رویکرد نمادشناسی یکی از روش‌های معمول در بسیاری از عرصه‌هاست (راپاپورت، ۱۳۸۴). مفهوم نمادها به دنبال مفهوم متن است و متن، حاصل هم‌نشینی بین لایه‌هایی است که هر یک براساس انتخاب از آن رمزگان‌ها تحقق عینی یافته‌اند (سجودی، ۱۳۸۷، ۲۰۴). هر منظری متشکل از لایه‌هایی است که درک منظر، نتیجه خوانش لایه‌هاست و ارتباط بین لایه‌ها منجر به خوانش متن می‌شود و هر لایه از مجموعه‌ای از رمزها

حوض‌ها و استخرها به صورت آیین‌های استفاده شده است (حقیقت‌بین، انصاری و بمانیان، ۱۳۹۲، ۹). در واقع آب و نظم آب در باغ ایرانی از نگاه نشانه‌ای و در معنای عام خود دلالت بر سرزندگی، حیات، روشنی و پاکی دارد.

نظم گیاه: نظم گیاه و حضور عناصر سبز در ساختار کالبدی باغ به دو صورت طبیعی و انسان‌ساخت، از مهم‌ترین عوامل تعریف‌کننده هویت بصری و کالبدی باغ، به عنوان مکانی جهت ارتباط با طبیعت است. نقش ویژه نظم گیاه در باغ به صورت تصویری از بهشت جاویدان و تعریف هویت بصری باغ، موجب شد این نظم از سوی سازندگان مورد توجه ویژه واقع شود و نظم آب و زمین در جهت پایداری و دوام آن مورد استفاده قرار گیرد (همان، ۱۰). نظم گیاه در برخی از باغ‌های ایرانی در جهت تعریف و تصویرسازی ذهنی از طبیعت بکر به صورت ارگانیک_نظم غیر هندسی_ است. نظم زمین: نظم زمین به دو صورت استفاده از اختلاف ارتفاع در قسمت‌های مختلف زمین برای ایجاد فضا یا ایجاد سطوح و لایه‌های مختلف بر سطح زمین، مثلاً رفتن به سطح زیرزمین یا ایجاد سطح مصنوعی در ارتفاع (اهری، ۱۳۸۵، ۵۵). همچنین نظم زمین در جهت فراهم کردن چشم‌اندازهای مناسب در باغ به کار می‌رود. کوشک، محورها و دیوار باغ از مهمترین و مؤثرترین عناصر در نظم زمین هستند.

• لایه‌های غیر فضایی (لایه انسانی)

رمزهای خاص: چنین به نظر می‌رسد خوانش لایه انسانی منوط به شناسایی ارتباط میان رمزهای خاص است و می‌توان رمزهای خاص در لایه انسانی را در دو دسته ویژه بررسی کرد. دسته اول رمزهای عددی و دسته دوم رمزهایی هستند که مرتبط با بهشت و تعریف باغ ایرانی

در باغ، در قالب تصویر ۱ در سه لایه طبیعی، مصنوع و انسانی به خوانش باغ‌سازی ایران و چین و رمزهای برگرفته از آن پرداخته است.

یافته‌ها

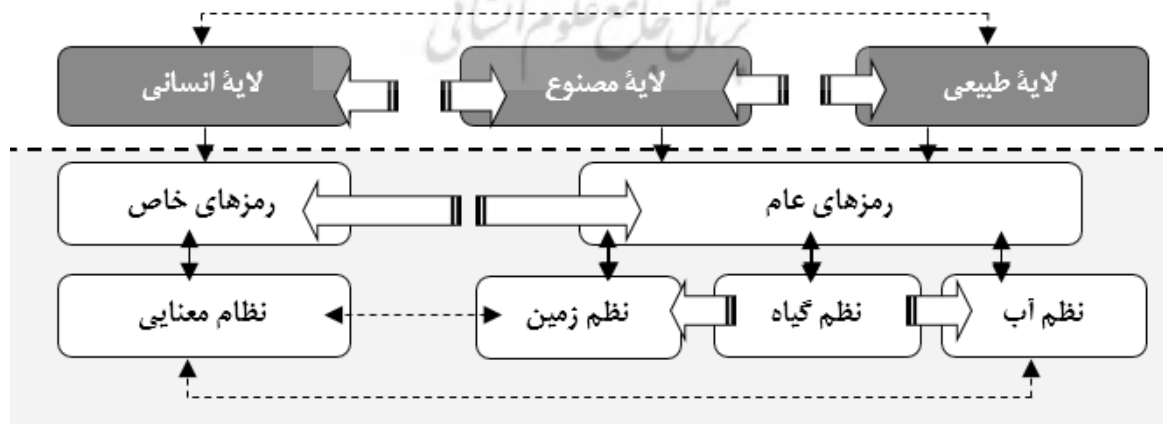
مبانی نظری

• لایه‌های فضایی و غیر فضایی سازنده منظر در باغ ایرانی منظر باغ ایرانی به مثابه متن از لایه‌های طبیعی، مصنوع و انسانی تشکیل شده است. لایه‌های طبیعی و مصنوع در باغ‌سازی ایرانی، لایه‌های فضایی باغ به حساب می‌آیند و معرف نظم آب، زمین و گیاه می‌شوند. لایه‌های مذکور مرتبط با رمزهای عام در باغ‌سازی ایرانی شکل می‌گیرند. لایه انسانی، لایه غیرفضایی باغ به حساب می‌آید و ریشه در باورهای مذهبی و اعتقادی و جهان‌بینی سازندگان داشته است. از این‌رو در فرهنگ‌ها و زمان‌های مختلف به گونه‌های متنوعی استفاده شده و مرتبط با رمزهای خاص شکل گرفته و در تعریف نظام معنایی باغ ایرانی نقش بسزایی دارد.

• لایه‌های طبیعی و مصنوع

رمزهای عام: الگوی نظام‌دهنده و نظم عناصر سه‌گانه آب، گیاه و خاک، رمزهای عام باغ ایرانی به حساب می‌آیند که ارتباط میان این رموزها، لایه طبیعی و مصنوع منظر در باغ ایرانی را تشکیل می‌دهد.

نظم آب: در ساختار کالبدی باغ، آب به دو صورت جاری (روان و فورانی) و ساکن از عناصر اصلی طراحی و سازمان‌دهی باغ بوده است. آب جاری در محورهای باغ علاوه بر زیبایی مسیر، نقش آب‌دهی به درختان و پایداری باغ را ایفا می‌کند و آب به صورت ساکن در

متن فرم باغ

تصویر ۱. لایه‌های مختلف شکل‌گیری و خوانش باغ‌سازی. مأخذ: نگارندگان.

در عالم معنوی می‌رسد (اردلان و بختیار، ۱۳۷۹، ۲۴). این تحول در باغ‌سازی ایرانی نیز تأثیر گذاشته و ظهور مفاهیم جدیدی در این شیوه باغ‌سازی را باعث می‌شود. در همین راستا ایرانیان از عناوینی مرتبط با بهشت در نام‌گذاری باغ‌ها استفاده کرده و حتی «نام بهشت را بر باغ‌های مختلف نیز اطلاق می‌کنند» (ویلبر، ۱۳۸۵، ۴۱). در ادامه مفاهیم سمبلک برگرفته از باغ ایرانی در قالب تصویر ۲ ارائه شده است.

لایه‌های فضایی و غیر فضایی سازنده منظر در باغ چینی

خاستگاه شکل‌گیری باغ چینی را می‌توان از دو منظر معنا و کالبد بررسی کرد. به کارگیری مفاهیم ذهنی همراه با زیبایی‌عینی، ویژگی مهم هنر سنتی چین و در غایت آن باغ‌سازی است. در باغ‌های چینی، باغ ترکیبی از نمادهای مختلف و هر عنصری در باغ به‌گونه‌ای نشانه‌ای از مفهومی ویژه است. باغ‌های تفریحی را برای تماشا و تفریح و باغ‌های مذهبی را مکانی برای تفکر و تأمل می‌ساختند و آن را سمبل استقرار و پایداری می‌دانستند (روحانی، ۱۳۸۹، ۷۱). لذا جهت درک کلی در این باب، به بررسی نمادها در ساختار باغ چینی در دو دسته کلی رمزهای عام شامل نظام آب، خاک، گیاه و رمزهای خاص که برگرفته از اعتقادات و جهان‌بینی مردمان آن سرزمین در دوره‌های زمانی مختلف بوده پرداخته شده است. این تحقیق تأکید بر باغ‌های مذهبی دارد و از پرداختن به باغ‌های تفریحی خاص اجتناب شده است.

• لایه‌های طبیعی و مصنوع

رمزهای عام: در باغ‌سازی چینی عناصر مختلف و گیاهانی که در بسیاری از باغ‌ها به کار می‌رود هرکدام به عنوان نمادی عام و دربرگیرنده نظام عینی و ذهنی موجود در باغ محسوب می‌شود. شکل‌های مختلف سنگ‌ها و جانمایی خاص آنها، همچنین عنصر آب، گیاهان زینتی و چگونگی ایجاد رابطه خاص بین این عناصر که در بخش‌های جداگانه نظام سه‌گانه آب، گیاه و خاک را تداعی می‌کند، از مهمترین نمادهای عام بوده که در ذیل بررسی شده است.

نظم آب: در ساختار کالبدی باغ چینی، آب به صورت ساکن و جاری، از عناصر اصلی و سازمان‌دهنده باغ به حساب می‌آیند و هرکدام نشانه مفاهیم موجود در آموزه‌های تائو و بودا محسوب می‌شود. نظم آب در باغ چینی ارگانیک و انعکاس تصاویر در آب به منزله آرامش حاصل از بازتاب روحی ناب به‌کاررفته است. آب جاری به مثابه رودی است

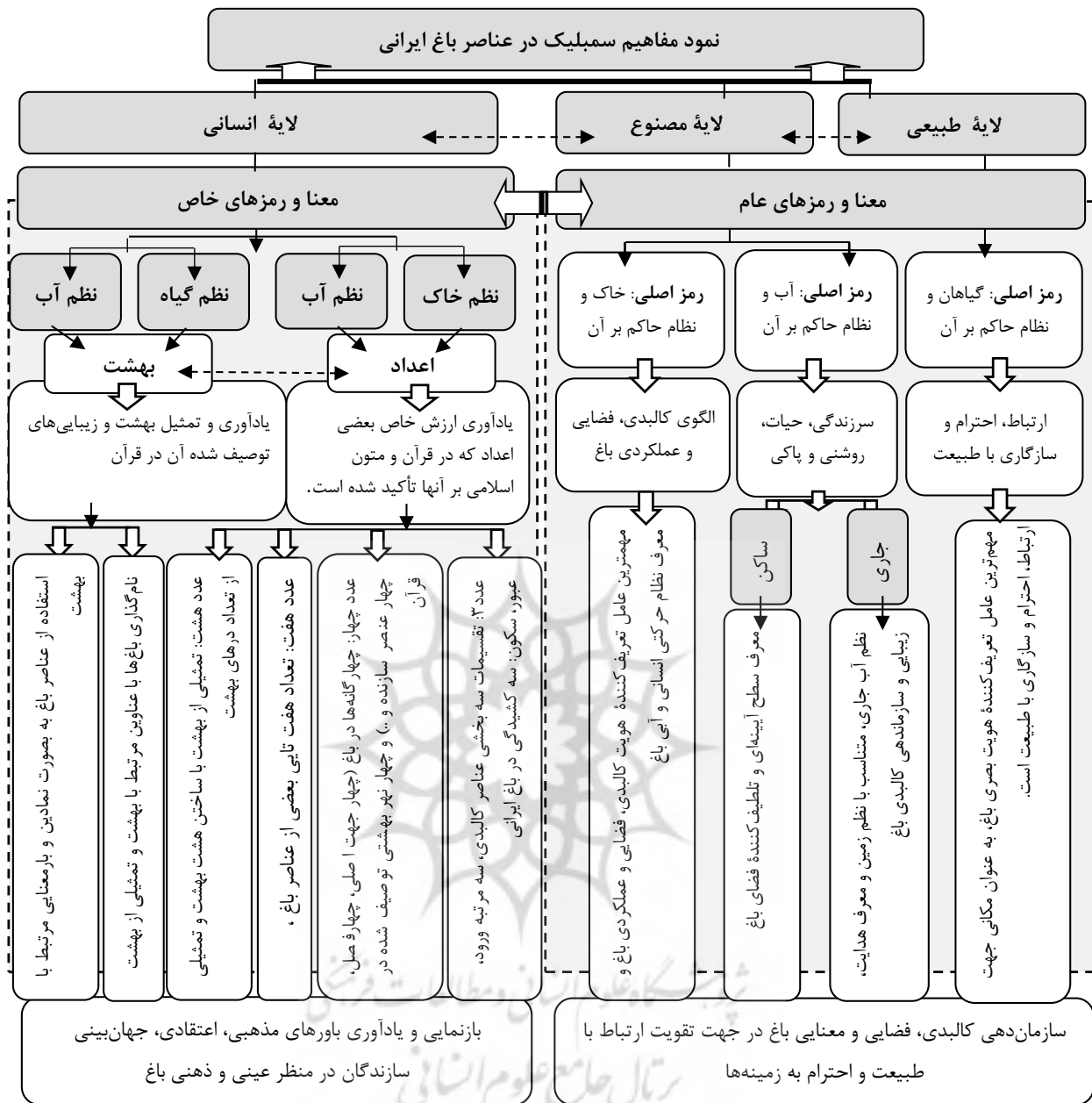
هستند و به عنوان تمثیلی از بهشت استفاده شده‌اند. الف) رمزهای خاص عددی: چنین به نظر می‌رسد که در باغ‌سازی ایرانی میان تعداد بعضی از عناصر استفاده‌شده و همچنین تقسیمات هندسی انجام‌گرفته با باورهای مذهبی و اعتقادی سازندگان نسبت مستقیم وجود دارد. در قرآن و متون اسلامی به اعدادی چون سه، چهار، هفت، هشت و چهل توجه ویژه‌ای شده است. از این‌رو این اعداد مقدس به صورت نمادین توسط هنرمندان مسلمان در آثار هنری خلق و استفاده شده است. اعداد سه، چهار، هفت و هشت مهم‌ترین اعدادی هستند که به صورت نمادین توسط هنرمندان باغ‌ساز در باغ‌سازی ایرانی اسلامی مورد استفاده و توجه قرار گرفته‌اند (حقیقت‌بین و انصاری، ۱۳۹۳، ۵۲). عدد سه: علاوه بر تقسیمات سه‌بخشی عناصر مصنوع کالبدی (تقسیمات نما و حصار و...)، سازمان فضایی باغ ایرانی در مقیاس خرد و کلان از سه مرتبه ورود، عبور و سکون تشکیل شده است که این مراتب به وسیله عناصر و اجزای به‌کاررفته در این فضاها تعریف می‌شود (فقیه، ۱۳۸۳، ۱۳۶).

عدد چهار: نمود عدد چهار در باغ ایرانی، در الگوی چهارباغ دیده می‌شود که ریشه طرح چهارباغ را براساس مستندات تاریخی، چهارگانه‌ها (چهار جهت اصلی، چهارفصل، چهارعنصر سازنده) در هنر و فرهنگ ایران باستان می‌دانند و در دوره اسلامی در توصیف قرآن، به عنوان تمثیلی از بهشت جاویدان (بهشت و چهار رود جاری در آن) استفاده شده است (انصاری و محمودی‌نژاد، ۱۳۸۶، ۴۳).

عدد هفت: در باغ ایرانی اسلامی نیز برخی عناصر باغ هفت‌تایی استفاده شده‌اند و عدد هفت براساس تعالیم مذهبی عددی مقدس است و بسیاری از عبادات اسلامی از هفت مرحله، بخش و یا رکن تشکیل شده‌اند. چنانکه «شاردن» تعداد حوض‌های ساخته شده در چهار باغ اصفهان را هفت حوض ذکر کرده است (شاردن، ۱۳۶۳، ۱۴۷).

عدد هشت: همانطور که هشت‌بهشت نوعی طرح معماری ایرانی است که میان باغ‌ها ساخته می‌شود، هشت عدد رمزی محسوب می‌شده و جایگاه پاکان و پارسیان و مکانی است که در آن اجسام معنویت و واقعیت‌های معنوی جسمیت می‌یابند (دادبه، ۱۳۸۳، ۴۹).

ب) نمادهای مرتبط با بهشت: با ظهور دین اسلام و حضور هنرمندان و معماران مسلمان، صورت‌های سمبلیک باستانی به صورت اسلیمی، نقوش هندسی، نقوش طبیعی و خط تغییر می‌کند. شخص با مشاهده این تصاویر و نمادها از عالم مادی جدا می‌شود و به عرفان و اشراقی

تصویر ۲. مفاهیم سمبلیک (نظام کالبدی-معنایی) باغ‌های ایرانی اسلامی. مأخذ: نگارندگان.

است و از سوی دیگر ذهن و روح او مجدداً آینه‌ای تمام‌نما از طبیعت باغ است: «آینه‌ای در آینه دیگر» (Addis & Lombardo & Tzo, 1993, 7). برکه‌ها اغلب به گونه‌ای طرح می‌شوند که برای بزرگ جلوه‌دادن باغ، انتهای آن از دید پنهان است (Rogers, 2001, 282).

نظم گیاه: نظم گیاه در باغ چینی به دو صورت طبیعی و انسان‌کاشت است. در باغ‌سازی چینی درختان با توجه به ساختارهای طبیعی خود در باغ قرار می‌گیرند و بر کاشت آنها قواعد همگون و ایجاد بافت وسیع اعمال نمی‌شود تا

که حرکت می‌کند. علاوه بر این نمود آب‌های جاری در باغ تائو، آبشار و فواره‌هایی هستند که نماد فعال یانگ به همراه سرشت یینی آب در قالب مفهوم و شکلی خاص صورت پذیرفته‌اند (بورکهارت، ۱۳۶۹، ۱۸۸). در هر باغ چینی، مطابق با اصول و روش‌های خاص مکان برکه و یا استخر مشخص می‌شود و سپس به گونه‌ای احداث می‌شود که سطح آرام آب در میان صخره‌ها، شن‌ها و علفزارها گسترده شود و مانند یک آینه عمل کند. از این‌رو است که باغ چینی از یک‌سو منعکس‌کننده روح و ذهن انسانی

با طبیعت و ارتباط با آن ۴. معانی مرتبط با باورهای فرهنگی و سنتی در ارتباط با گیاهان، آب و بعضی اشکال هندسی. بدین منظور به بررسی نظام معنایی باغ چینی در حوزه‌های ذیل، در ادامه پرداخته شده است.

• معانی مرتبط با جهان: در شکل‌گیری نظام هندسی باغ‌های چینی، علاوه بر توجه به هویت کالبدی (رمزهای عام) باغ، معانی مرتبط با جهان‌بینی چینی و ارتباط با طبیعت و جهان مورد توجه قرار گرفته است. این مهم تأکیدی است بر جایگاه انسان که بخشی از نظام معنایی باغ را تشکیل می‌دهد. باغ، تمثیلی از جهان و مدل کوچکی از طبیعت با دید پرنده است. در این راستا استفاده از گیاهان همیشه سبز، نمادی از جاودانگی و طبیعت جهان در مقیاس کوچک بوده و نظم زمین نشان‌دهندهٔ ابهام و شگفتی موجود در طبیعت بکر است.

• معانی مرتبط با تعادل نظام هستی و ارزش‌های طبیعی (یین و یانگ): به نظر می‌رسد تاوئیسم تأثیر بسزایی در نحوهٔ زندگی و ارتباط مردم چین نسبت به طبیعت داشته است. بینش تاوئیسی جهان را نظامی رو به تکامل دائمی می‌داند و هدف نهایی جهان را سعادت معرفی می‌کند که همان رسیدن به تاو است. تاو جایی است که آرامش در تغییر دائم و توازن میان نیروهای متضاد یین و یانگ به دست می‌آید (وئیچی، ۱۳۸۷، ۴۷). باغ‌های چین، تعادل تضادهای موجود در طبیعت را با ارجاع به نیروی یین و یانگ دائوئیست‌ها الگوبرداری کردند. کلمهٔ چینی «منظر» *Shan Shui* به معنی آب و کوهستان است (Erickson, 2011, Mingyuan, Sigg & Fischer, 2011) که در باغ‌ها با حفر برکه و برافراشتن کوه متناظر می‌شود. صخره‌ها در باغ نماد کوه‌ها (نیروی مذکر (یین)) و آب نماد یانگ (نیروی مؤنث) است. اصل یین و یانگ همچنین در تقابل هندسهٔ مستقیم‌الخط شهرها، سازه‌ها و عناصر تزیینی (نمایش هنر بشری) با فرم‌های بی‌قاعدهٔ آزاد باغ‌ها (نمایش طبیعت) دیده می‌شود (Boults & Sullivan, 1949, 42). در باغ‌های تاوئیسم اهمیت طبیعت و کم‌رنگ بودن فعالیت انسان و فضاهای ساختهٔ دست بشر مورد نظر بوده است. باغ «خانه طبیعی انسان» است. بی‌نظمی خطوط نشان از جنبش و زندگی دارد. هرچیز قانونمند و متقارن، با طبیعت آزاد بیگانه است. تغییر و تعامل نماد نظریهٔ یین و یانگ، باعث شده است که سازندگان باغ‌های چینی به دنبال ویژگی‌های نامنظم و غیرمنتظره‌ای باشند که تخیل بیننده را برمی‌انگیزد (Rowley & Morris, 1947).

• معانی مرتبط با باورهای فرهنگی و سنتی در ارتباط با نظم گیاه، آب و نظم هندسی: چنین به نظر می‌رسد که

حداکثر طبیعی‌بودن رعایت و آهنگ رشد آنها در باغ دیده شود (بورکهارت، ۱۳۶۹، ۱۸۰). سادگی، محدودیت و ثبات در طرح‌های کاشت از طریق استفاده از گیاهان همیشه سبز فراهم می‌شود که سبب آرایش تدریجی، هارمونی رنگ و فرم می‌شود. گیاهان در یکدیگر تداخل نمی‌کنند بلکه فضای کافی برای رشد به آنها داده می‌شود تا علاوه بر نقش گیاه در هویت کالبدی باغ، گل‌ها و درختان در باغ دارای معنایی نمادین باشند. عنصر درخت، نشانه‌ای از نیروی یین زمین بوده که سعی در رسیدن به بهشت دارد و خط ارتباطی یین و یانگ طبیعت با نیروهای مقدس است (شریعتی، ۱۳۷۴، ۱۹۱).

نظم زمین: نظم زمین در باغ چینی، در لایهٔ مصنوع نشان‌دهندهٔ فرم طبیعی زمین است و دلالت بر ابهام و شگفتی موجود در طبیعت بکر دارد. باغ، نمایش مینیاتوری از کل جهان و نماد کوچک‌بودن انسان نسبت به جهان است. در لایهٔ طبیعی باغ، فضاهای ساخته شده در تطابق و هماهنگی با اشکال و عوارض طبیعی زمین است (Yu, 1990, 125). زمین‌های شبیه مناطق کوهستانی برای احداث، در باغ‌های چینی انتخاب می‌شدند. هدف از ایجاد مجدد تپه و جنگل نمایش جذابیت شاعرانه طبیعت به منظور جلب مردم و ایجاد حس آرامش موجود در طبیعت است (Qingxi, 2003, 2-3). در هر باغ چینی ترکیبی از نواحی مسطح (نواحی قرارگیری کوشک و هم‌سطح دریاچه)، نواحی پرشیب (تپه‌های طبیعی و یا مصنوع) در مسیر حرکت و برای نشان‌دادن منظرهای متفاوت در هر لحظه و شکل‌گیری پرسپکتیو از دید پرنده و سطح ساخته‌شده‌ای بر روی زمین (کوشک) دیده می‌شود (Grolier Incorporated, 1989, 465).

• لایه‌های غیر فضایی (لایهٔ انسانی)

رمزهای خاص: اساس ارتباط با طبیعت بر پایهٔ ارزش‌های برگرفته از باورهای دینی است و به نظر می‌رسد که باغ‌سازان چین در این راستا از بار معنایی نمادها بهره برده‌اند که هم در بخش عینی و هم در بخش ذهنی با تأکید بر تأثیر آن بر نمادهای برگرفته از آن نمود پیدا کرده است. چنین به نظر می‌رسد رمزهای خاص در باغ چینی که نظام معنایی باغ را نشان می‌دهد، شامل تجسم‌بخشیدن به چند دسته از معانی و باورهاست:

۱. معانی مرتبط با جهان، عظمت جهان و کوچک‌بودن انسان در برابر آن و جاودانگی (باغ تمثیلی است از جهان و در واقع کوچک‌شدهٔ طبیعت از دید پرنده) ۲. معانی مرتبط با تعادل نظام هستی به واسطهٔ تعادل عناصر زینیه و مادینهٔ جهان (یین و یانگ) ۳. معانی و ارزش‌های مرتبط

شرقی‌ترین بخش جهان فرستاد (جایی که جاودانه‌ها به عنوان شیان^۴ شناخته می‌شدند)، اعتقاد بر این بود که آنها در جزایر طلسم‌شده‌ای ساکن هستند و پس از آن اعتقاد به یک چهارگانه^۵ بهشتی در اسطوره‌شناسی چینی محکم باقی ماند. جزایر دورافتاده شیان در شعر، نقاشی، باغ‌سازی و سایر هنرهای چینی تصویر می‌شود. کوه‌ها و صخره‌های مرتبط باهم نمادی از کوه‌های جاودانه‌اند که خود مضمونی بهشتی به حساب می‌آید و همواره در تاریخ برای باغ چینی تکرار شده است. باغ‌سازان چینی برای همانندسازی چنین صحنه‌هایی، باغ‌دریاچه‌هایی ساختند که در آن صخره‌هایی شبیه قله‌های چهار جزیره^۶ جاویدان از آب سر برمی‌افراشت (Rogers, 2001, 282). تائویسم ایده زندگی جاویدان را از طریق ارتباط با جاودانگان عرفانی‌ای که در جزیره‌های کوهستانی دریای شرقی ساکن بودند دنبال کرد. بنابراین باغ‌ها ترکیبی از دریاچه‌ها و صخره‌هایی بودند که به تقلید از اقامتگاه‌های کوهستانی جاودانگان (بهشت روی زمین) شکل گرفت (Boults & Sullivan, 1949, 39). فضاهای صمیمی و آرام موجود در باغ‌های تائو، منعکس‌کننده بهشت بر روی زمین هستند و باغ را نمادی از بهشتی می‌دانستند که حافظ زندگی انسان است (Cooper, 1977). تائویسم راه رستگاری را در ارتباط فراتر انسان با محیط می‌داند و از این‌رو ارتباط بینامتنی میان انسان، زمین و سپهر را انتظام می‌بخشد و باغ را تجلی بهشت می‌داند (Liu, 2014, 15). باغ‌های بودا بر روی تپه‌ها ساخته‌اند و صعود از آن نشانه صعود به بهشت است (همان، ۲۵). ترتیب‌بندی تراس‌ها در معابد بودایی براساس شکل و ارتفاع، نشانه اشراق مرحله به مرحله انسان در تعالیم بودایی و رسیدن به نیرواناست. تأثیر نمادپردازی کوه «سومرو» را می‌توان در این معابد و باغ اطراف آن به وضوح مشاهده کرد (Incorporated Grolier, 1989, 465). چنین به نظر می‌رسد که می‌توان تجسم ویژگی‌های بهشت جاودان را در عناصر باغ چینی همچون گذر از پل، برکه‌ها و سطوح آینه‌ای، درختان و گل‌ها که تصویری بهشت‌گونه ارائه می‌دهند مشاهده کرد. به طور کلی مفاهیم نمادین باغ‌های چینی و نمود آن به اختصار در تصویر ۳ جمع‌بندی شد.

بحث

مطالعه تطبیقی نمادپردازی باغ‌های ایران و چین
آنچه در پی می‌آید نتیجه مطالعات، بررسی‌ها و تحلیل‌هاست که با مقایسه مفاهیم سمبلیک و نمادهای باغ‌های ایران و چین و همچنین بررسی نظام‌های کالبدی و معنایی در الگوهای باغ‌سازی ایرانی و چینی در نمونه‌ای از هر دو باغ در

در باغ‌سازی چینی، رمزهای خاص عددی و نمود آن در تقسیمات هندسی، تجسم بهشت زمینی در آموزه‌های تائو و بودا، برگرفته از باورهای مذهبی و فرهنگ باستانی چین است. لذا در ذیل به بررسی رمزهای عددی و تجسم بهشت در شکل‌گیری نظام‌های باغ چینی پرداخته می‌شود.

الف: رمزهای خاص عددی

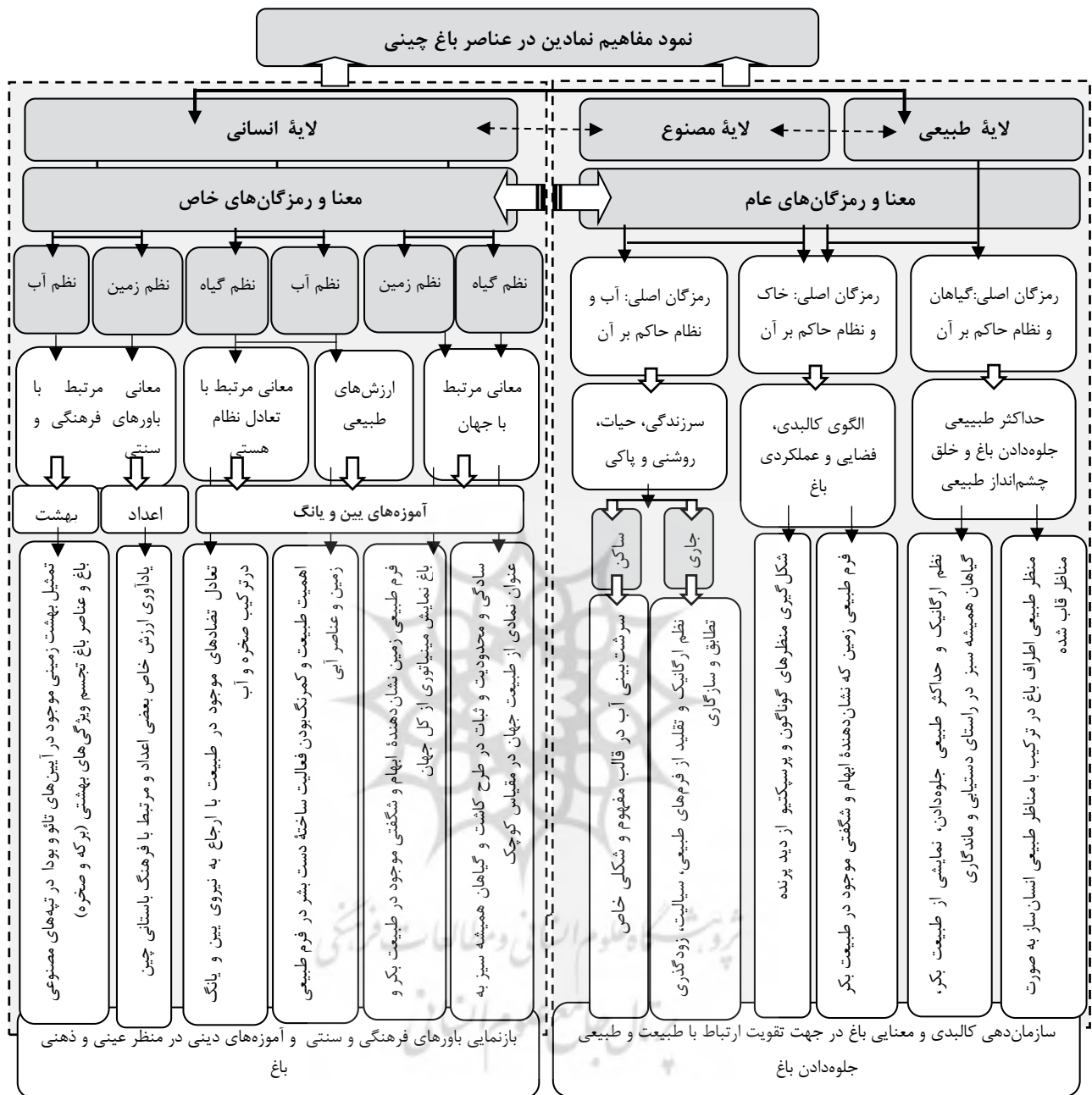
• عدد چهار: رمز بسیار کهنسالی است که در آغاز حیات بشر به صورت چهار رودخانه بهشت نمودار می‌شود. چهار جهت اصلی در فضا، چهار مرحله ماه، چهار فصل، چهار رنگ اصلی و جز آن، همه مبانی و ارکان تجربه و مفهوم انسان از جهان و زندگی تائو است که در تقسیم‌بندی فضاهای داخلی کوشک و تعداد عناصر کالبدی باغ مورد استفاده قرار گرفته است. انتخاب گیاهان به نحوی بود که زیبایی‌های چهارفصل را به نمایش در می‌آورد و معتقد بودند که گیاهان دارای چرخه زندگی هستند (تولد، زندگی، مرگ)؛ (Rogers, 2001, 282).

• عدد نه: حدیثی در مورد نه آسمان در چین باستان وجود دارد و تکرار عدد ۹ در ساختار باغ چینی حاکی از این است که جهان «نه» آسمان دارد و نمود آن در آرایش سنگ‌های موجود در باغ دیده می‌شود. نه سنگ در دایره اول، هجده سنگ در دایره دوم و بیست‌وهفت سنگ در دایره سوم قرار گرفته است و به همین ترتیب سنگ‌ها به صورت تصاعدی چیده و طوری طرح‌ریزی شده‌اند که تأکید بر اهمیت عدد «۹» در ساختار باغ چینی دارند (توئو، ۱۳۸۴، ۱۱۷).

• عدد یک و سطح مربع: سطح مربع در آیین بودایی چین، نماد زمین است. نمود آن در سقف‌های هرمی شکل کوشک در باغ بودایی دیده می‌شود. هرچیز مربع شکل، در پی یافتن مرکزی است. زیرا کمال غایی چهار در ظهور یک است. این یک به عنوان ملخص چهار در بسیاری از صور ذهنی، تمثیلات و استعارات انسان مجسم شده است. ماندالا^۲ به عنوان نمادی برای جهان هستی، نوعی کمال اولیه و تمامیت را القا می‌کند (کوپر، ۱۳۷۹، ۱۴۰). همگرایی دایره‌ها، آن را به محلی برای تمرکز حواس و نمودار سیر سالکان تبدیل کرده است و این شکل تمامیت روان را در تمامی جنبه‌های آن از جمله رابطه انسان و طبیعت بیان می‌کند و نمود آن را می‌توان در معابد بودایی باغ مشاهده کرد (همان، ۲۹۱).

ب: رمزهای مرتبط با بهشت

در سال ۲۱۹ ق.م اولین امپراتور خاندان کین^۳ هیئت را به

تصویر ۳. مفاهیم نمادین (نظام کالبدی-معنایی) باغ‌های چینی. مأخذ: نگارندگان.

در هرکدام از این باغ‌ها، نایل آمد. چنین به نظر می‌رسد که در رمزگان‌های عام شامل نظام آب، گیاه و زمین، در باغ‌سازی ایرانی علاوه بر جنبه‌های معنایی از نظم هندسی راست‌گوشه پیروی شده است؛ لیکن در باغ‌سازی چینی تأکید اصلی بر جنبه‌های معنایی و نظام غیرهندسی در جهت الگوهای طبیعی بوده که مطابق با فرهنگ و آیین‌های چینی از قدرت

تصویر ۴ در این مقاله انجام پذیرفت. بیان نتیجه به صورت جدول ۱ و ۲ آمده است و به مقایسه مفهومی و کالبدی باغ‌های ایرانی و چینی از منظر رمزهای عام و رمزهای خاص می‌پردازد. به این ترتیب عناصر تأثیرگذار و مفاهیم نهفته در آنها را آشکار ساخته و می‌توان با بیان تفاوت‌ها و شباهت‌ها در باغ‌ها به مبانی برگرفته از باورها و مذاهب و ظهور نمادها

جدول ۲. مطالعه تطبیقی نمادپردازی باغ‌های چین و ایران از منظر رمزهای خاص. مأخذ: نگارندگان.

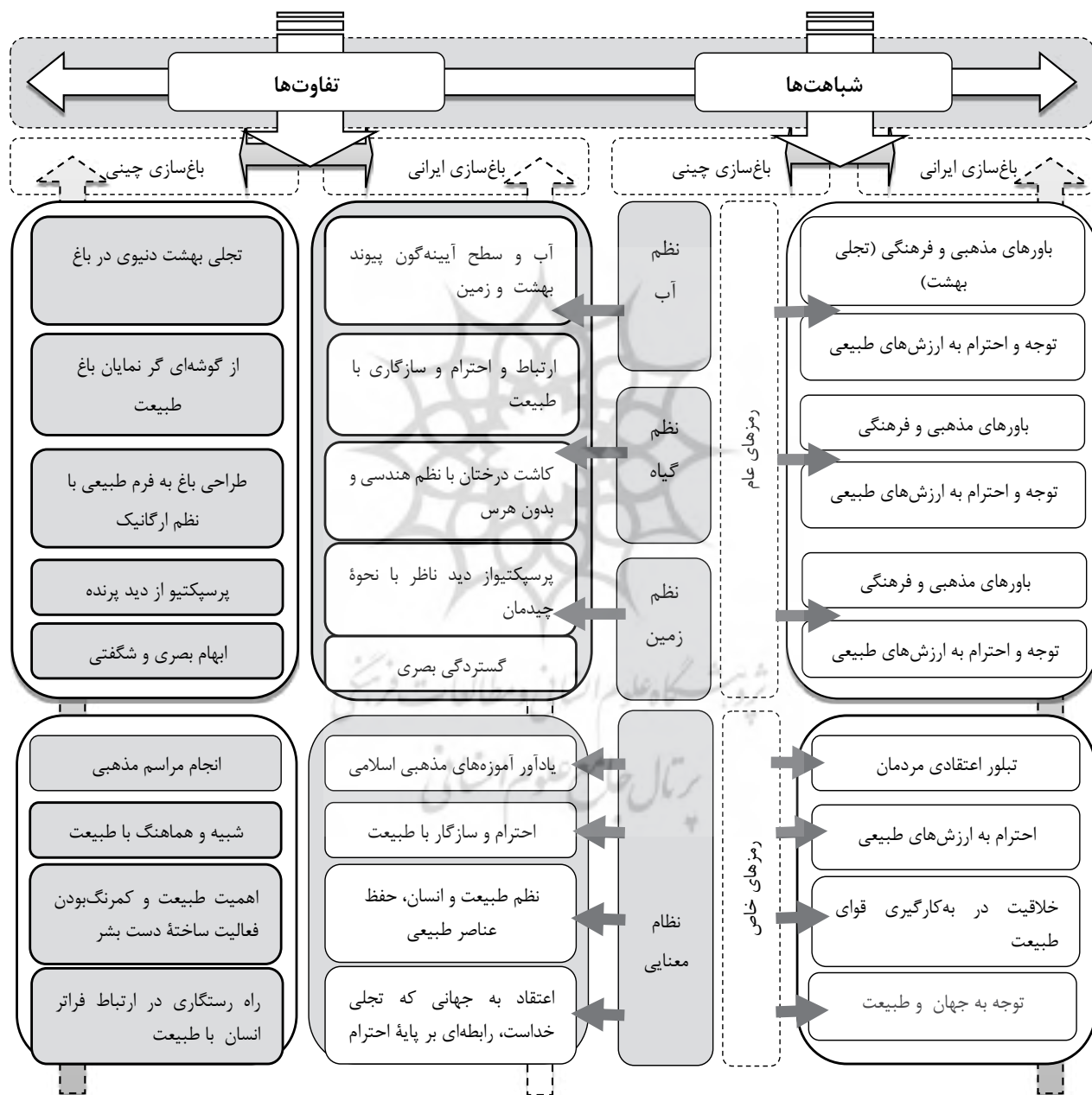
باغ‌سازی ایرانی		باغ‌سازی چینی	
اعداد نمادین	معنای منتقل شده	مصادیق رمزگان عام در باغ‌سازی چینی	معنای منتقل شده
نماد	مصادیق رمزگان خاص در باغ‌سازی ایرانی		
عدد ۳	تقسیمات سه بخشی عناصر سه مرتبه ورود، عبور کالبدی، کشیدگی سه محور اصلی و سکون در چیدمان کالبدی باغ	چهار رودخانه بهشت، چهار جهت اصلی در فضا، چهار مرحله ماه، چهار فصل، چهار رنگ اصلی	ارکان تجربه و مفهوم انسان از جهان
عدد ۴	چهار گانه‌ها در باغ، چهار جهت اصلی، چهار فصل، چهار عنصر سازنده	جهان «نه» آسمان دارد و نمود آن در آرایش سنگ‌های موجود در باغ	تجلی آموزه‌های چین باستان و نه آسمان بودن جهان
عدد ۷	تعداد هفت‌تایی برخی از عناصر باغ، هفت مرحله، بخش یا رکن بودن بسیاری از عبادات اسلامی	مربع در پی یافتن مرکزی است، کمال غایی چهار در ظهور یک است.	نماد زمین، یک ملخص چهار در بسیاری از صور ذهنی و تمثیلات و استعارات انسان مجسم شده
عدد ۵	نمود عدد ۵ و فرد در تعداد عناصر و طبقات عمارت باغ‌سازی چینی	چکیده چهارگانگی، ذات و هسته‌ای که همه چیز را متعالی می‌سازد (Yung & Michiko 2005, 684)	بارهای مذهبی و فرهنگی
عدد ۸	تکرار عدد ۸ در آرایش عناصر کالبدی باغ، تمثیلی از بهشت و ویژگی‌های بهشتی	دایره در سانسکریت (شکل‌گیری دایره)	نمادی برای جهان هستی و نوعی کمال اولیه و تمامیت و کلیت
	عدد ۸ در نام باغ (هشت بهشت)	محل برای تمرکز حواس، سلوک درونی و نمودار سیر سالکان	همگرایی دایره‌ها مانند

جدول ۳. مطالعه تطبیقی نمادپردازی باغ‌های چین و ایران از منظر نمادهای مرتبط با بهشت. مأخذ: نگارندگان.

باغ‌سازی ایرانی		باغ‌سازی چینی	
نماد	استفاده از عناصر باغ به صورت نمادین و بار معنایی مرتبط با بهشت	باغ تجلی بهشت، برگرفته از اقامتگاه‌های کوهستانی جاودانگان	بارهای مذهبی و فرهنگی
عدد ۳	نام‌گذاری باغ‌ها با عناوین مرتبط با بهشت و تمثیلی از بهشت برین بر روی زمین	ترکیب برکه و صخره، مضمون بهشتی جاودانه	
		باغ، نمادی از بهشت که در آن محافظ زندگی انسان است	
		رسیدن به بهشت در مسیر صعب‌العبور باغ بر فراز تپه	
		اشراق مرحله به مرحله در باغ و رسیدن به رستگاری	

یافته، حال آنکه در فرهنگ چینی باغ‌سازی با الهام و تقلید از طبیعت همراه بوده و تنها گوشه‌ای از طبیعت با تمامی اجزای آن و با دقت بازسازی شده است. در ادامه به بیان اشتراکات و افتراقات در باغ‌سازی چینی و ایرانی در قالب تصویر ۵ پرداخته شده تا مفاهیم نهفته در آنها را به قیاس بنشانند.

باغ در جهت انجام مراسم مذهبی و نمود آن مفاهیم و آموزه‌ها در عناصر مختلف باغ بوده است. خلاقیت در به‌کارگیری قوای طبیعت در دو هنر باغ‌سازی با توجه به دیدگاه معنوی مردمان این دو سرزمین، به بهترین شکل جلوه‌گر شده است. باغ در فرهنگ ایرانی فضایی است که طبیعت در آن با به‌کارگیری هندسه‌ای غیر طبیعی نظم

تصویر ۵. مقایسه شباهت‌ها و تفاوت‌ها در نظام‌های باغ‌سازی ایرانی و چینی. مأخذ: نگارندگان.

پی‌نوشت‌ها

۱. در باغ‌های تائو و بودا با توجه به آموزه‌ها و باورهای موجود در آنها جایگاه کوشک متفاوت است. در آیین بودا کوشک و معابد بودایی در باغ‌ها بر روی تپه‌ها ساخته می‌شوند و صعود از آن نشانه صعود به بهشت است. ترتیب‌بندی تراس‌ها در باغ براساس شکل و ارتفاع نشانه اشراق مرحله به مرحله انسان در تعلیمات بودایی و رسیدن به نیرواناست (Morris, 1983, 23).

۲. Mandala (به معنی دایره در سانسکریت).

۳. Qin

۴. Xian

فهرست منابع

- اردلان، نادر و بختیار، لاله. (۱۳۷۹). حس وحدت (نقش سنت در معماری ایرانی). اصفهان: نشر خاک.
- الیاده، میرچاد. (۱۳۷۵). دین‌پژوهی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- انصاری، مجتبی و محمودی‌نژاد، هادی. (۱۳۸۶). باغ ایرانی تمثیلی از بهشت با تأکید بر ارزش‌های باغ ایرانی دوران صفوی. نشریه هنرهای زیبا، (۲۹)، ۳۹-۴۸.
- اهری، زهرا. (۱۳۸۵). مکتب اصفهان در شهرسازی: دستور زبان طراحی شالوده شهری. تهران: فرهنگستان هنر.
- بورکهارت، تیتوس. (۱۳۶۹). هنر مقدس. (ترجمه جلال ستاری). تهران: انتشارات سروش.
- توئو، لیو. (۱۳۸۴). معماری باستانی چین هماهنگی میان انسان و طبیعت. خیال شرقی، (۲)، ۱۱۲-۱۱۷.
- حقیقت‌بین، مهدی؛ انصاری، مجتبی، بمانیان و محمدرضا. (۱۳۹۲). بررسی آموزه‌های مذهب شیعه در باغ شهرهای صفوی. فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، (۱۴)، ۵-۱۲.
- حقیقت‌بین، مهدی و انصاری، مجتبی. (۱۳۹۳). نمادپردازی در باغ‌های ایرانی در دوره اسلامی و ارتباط آن با باورهای مذهبی سازندگان. نقش جهان، (۱)۴، ۴۷-۵۵.
- دادبه، آریاسپ. (۱۳۸۳). باغ ایرانی و حکمت مینوی. اولین کنفرانس بین‌المللی باغ ایرانی. تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور.
- راپاپورت، آموس. (۱۳۸۴). معنی فضای ساخته‌شده. (ترجمه فرح حبیب). تهران: انتشارات پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- روحانی، غزاله. (۱۳۸۹). طراحی باغ و احداث فضای سبز. تهران: انتشارات فرهنگ جامع.
- سجودی، فرزانه. (۱۳۸۷). نشانه‌شناسی کاربردی. تهران: نشر علم.
- شاردن، ژان. (۱۳۶۳). سفرنامه شاردن، بخش اصفهان. (ترجمه

حسین عریضی). تهران: انتشارات نگاه.

- شاه‌چراغی، آزاده. (۱۳۸۸). تحلیل فرآیند ادراک محیط باغ ایرانی براساس نظریه روانشناسی بوم‌شناختی. هویت شهر، ۳ (۵)، ۷۱-۸۴.
- شریعتی، علی. (۱۳۷۴). تاریخ ادیان. تهران: انتشارات انتشار.
- فقیه، نسرين. (۱۳۸۳). چهارباغ، مثال ازلی باغ‌های بزرگ تمدن اسلامی. اولین کنفرانس بین‌المللی باغ ایرانی. تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور.
- کوپر، جی. سی. (۱۳۷۹). فرهنگ مصور نمادهای سنتی. (ترجمه ملیحه کرباسیان). تهران: انتشارات فرشاد.
- وثیق، بهزاد. (۱۳۸۷). بررسی تجلی جهان‌بینی ادیان و بینش‌های شرق دور در باغ‌سازی کشورهای چین و ژاپن. پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد معماری منظر. دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
- ویلبر، دونالد. (۱۳۸۵). باغ‌های ایرانی و کوشک‌های آن. (ترجمه مهین‌دخت صبا). تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- Addiss, S.; Lombardo, S. & Tzo, L. (1993). *Tao Te Ching*. Cambridge: Hackett Pub.
- Boult, E. & Sullivan, Ch. (1949). *Illustrated History of Landscape Design*. New Jersey: Hoboken.
- Cooper, J. (1977). The symbolism of the Taoist Garden: *Studies in Comparative Religion*, 11(4). World Wisdom, Inc.
- Erickson, B.; Mingyuan, H.; Sigg, U. & Fischer, P. (2011). *Shanshui: Landscape in Contemporary Chinese Art*. Berlin: Hatje Cantz.
- Grolier Incorporated. (1989). *The Encyclopedia Americana*. Danbury, Conn: Grolier.
- Liu, X. (2014). *Analysis on the Reflection of poetic Imagery Beauty of Chinese Garden in Modern Landscape Design*. International Conference on Education, art and Intercultural Communication. China: (ICELAIC2014).
- Morris, E. T. (1983). *The Gardens of China: History, Art, and Meanings*. New York: Charles Scribner's Sons: 23.
- Rowley, G. & Morris, S. (1947). *Principles of Chinese Painting*. Michigan: Princeton University Press.
- Qingxi, L. (2003). *Chinese Gardens*. (Z. lei & Y. Hong, Trans.) Beijing: Wu zhou chuan bo chu ban she: China international Press.

- Rogers, E. B. (2001). *Landscape design: a cultural and architectural history*. New York: Harry N. Abrams.
- Young, D. & Michiko, Y. (2005). *The Art of Japanese Garden*: Tuttle Publishing.
- Yu, P. (1990). Poems in Their Place, *Collections and Canons in Early Chinese Journal of Asiatic Studies*, 50(1), 163-196.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

حقیقت‌بین، مهدی و علیدوست ماسوله، ساناز. (۱۳۹۸). مطالعه تطبیقی رمزه‌های آیینی و فرهنگی در منظرپردازی باغ‌های ایرانی و چینی. باغ نظر، ۱۶(۷۷)، ۲۹-۴۲.

DOI: 10.22034/bagh.2019.135996.3633

URL: http://www.bagh-sj.com/article_95618.html

